

chexov.

GAROV

I

Qorong'i kuz oqshomi. Kexsa bankir xonada u yoqdan bu yoqqa borib kelar, bundan o'n besh yil ilgari mana shunday kuz oqshomida ziyofat berganini eslardi. Ziyofatga ko'plab aqli salim, orif mehmonlar tashrif buyurishgan va ko'p maroqli suhbatlar bo'lgandi. Darvoqe, kechada o'lim jazosi haqida bahslashdilar. Mehmonlar orasida ancha-muncha olimlar va muxbirlar ham bor edi, ularning aksariyati o'lim jazosiga norozilik bildirishdi. Ular jazoning bu usulini eskirgan, nasoro diniga e'tiqodda bo'lgan xalqlar uchun badaxloq hamda sharmandalik deb topishdi. Kechada yig'ilganlarning ayrimlari o'lim jazosi umrbod qamoq jazosiga almashtirilishi lozim deyishdi.

– Fikringizga qo'shila olmayman, – dedi bank sohibi.

– Kamina na o'lim, na umrbod qamoq jazosini boshidan o'tkazgan, vaholanki, agarda arriori1 mulohaza yuritadigan bo'lsak, qatl umrbod qamoq jazosidan axloqiy va insoniyroqdir. Jallod mahkumning jonini bir necha daqiqada tanidan judo qilsa, umrbod tutqunlik uzoq-uzoq yillar davom etadi.

Ayting-chi, ularning qaysi biri insoniyroq – bir necha soniyada o'ldiradiganimi yoki yillar davomida jonini zulukdek so'rib yotadiganimi?

– Jazoning har ikkalasi ham insoniylik tamoyillariga to'g'ri kelmaydi,

– ta'kidladi mehmonlardan biri,

– chunki ularning har ikkalasi ham inson hayotini so'ndirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Hukumat – Xudo degani emas. Modomiki, u istagan taqdirda ham, tortib olgan narsani egasiga qaytarib berolmaydi-ku!

Mehmonlar orasida yigirma besh yoshlardagi huquqshunos ham bor edi. Bu borada u o'z fikrini shunday bayon etdi:

– O'lim jazosi ham, umrbod qamoq jazosi ham bir xilda badaxloq choralardandir, biroq basharti ulardan bittasini tanla deyishsa, men, albatta, ikkinchisini tanlardim. Har holda, yashamoq – o'lmoqdan afzalroqdir!

Davrada qizg'in bahs boshlanib ketdi. O'sha kezlari bir-muncha yosh, shu bois serdiqqat bo'lgan bankir quyushqondan chiqib ketib, stolni mushtlaganacha yosh huquqshunosga tashlandi:

– Bekorlarni aytibsiz! Hoynahoy, siz umrbod qamoq jazosini yengil hisoblayotgandirsiz. Keling, garov o'ynaymiz: siz kazematda besh yil ham o'tira olmaysiz!

– Buni jiddiy aytyapsizmi? – keskin javob qildi yosh huquqshunos.

– Bo'пти, o'ynaganim bo'lsin. Men u yerda besh yil emas, o'n besh yil o'tira olaman!

- O'n besh yil! Nahotki? Siz-a? – xitob qildi bankir.
- Janoblar, men garovga ikki million tikaman!
- Roziman! Siz millionlaringizni, men bo'lsam o'z erkimni tikaman! – dedi huquqshunos.

Shunday qilib, aqlga sig'maydigan ahmoqona garov o'ynaldi. U paytlari millionlarining hisobiga yetmayotgan bemulohaza taqdir arzandasining garovdan boshi osmonda edi.

Ziyofatda bankir huquqshunosning ustidan kulganicha dedi:

– Hoy yigitcha, es-hushingizni yig'ib oling. Haliyam kech emas. Kamina uchun ikki million pul shunchaki arzimagan narsa, siz bo'lsangiz zindonda hayotingizning eng gullab-yashnagan uch-to'rt yilini yelga sovurasiz. Zero, kazematda siz undan ortig'iga chiday olmaysiz! Yanayam aytaman – umringizning uch-to'rt yilini yo'qotasiz. Shuniyam unutmangki, ey notavon banda, o'z inon-ixtiyori bilan o'zni mahkum etish majburiy qamoq jazosiga qaraganda, nihoyatda mashaqqatli kechadi. Xohlagan paytingizda ozodlikka chiqish huquqi sizda saqlanib qolayotganligi bandilikda kechadigan hayotingizga muttasil og'u solib turadi. Sizga rahmim kelganidan aytyapman bu gaplarni!

Shu topda bankir xonada betinim u yoqdan bu yoqqa borib kelar, shularni eslab, o'zini savolga tutardi:

– Garovning nima keragi bor edi o'zi? Huquqshunosning o'n besh yil umrini yo'qotishi, kaminaning ikki millionini ko'kka sovurishidan kimga foyda-yu kimga ziyon? Bu narsa odamlarga o'lim jazosining beshafqatligini anglatadimi yoki umrbod qamoq jazosining afzalligini? Yo'q, aslo unday emas! G'irt bema'nilik bu. Bu narsa kamina tomonidan badavlat kishining shunchaki to'qlikka sho'xligi bo'lsa, huquqshunos tomonidan – pulga o'chlik, boylikka hirs qo'yish, tamom-vassalom...

Shundan so'ng u o'sha oqshom tag'in nimalar bo'lganini xotiriga keltira boshladi: o'shanda barcha mehmonlarning guvohligida garov o'ynalib, uning shartlariga ko'ra, yosh huquqshunos bankirning chorbog'idagi xilvat go'shada qamoq muddatini qattiq nazorat ostida o'tashi lozim edi. Huquqshunos o'n besh yil davomida ostona hatlab chiqmasligi, odamlar bilan uchrashmasligi va ular bilan muloqot qilmasligi, yaqinlari va do'stlaridan xat-xabar olmasligi kerak edi. Ammo-lekin uning cholg'u chalib xirgoyi qilishiga, xohlaganicha kitob o'qib, yozib-chizishiga, musallas ichib, tamaki chekishiga ruxsat berilardi. Tashqi dunyo bilan esa devordan ataylab ochilgan chog'roq deraza orqali, unda ham lom-mim demasdan aloqa o'rnatishi, ehtiyojlarini bir enlik qog'ozga yozib, talab qilishi mumkin edi, xolos. O'ziga kerakli barcha kitoblar-u musiqa notalari, musallas-u tamaki, yemag-u ichmak va hokazolarni istaganicha so'rashga haqqi bor edi. Garovda qamoq muddati 1870-yil 14-noyabr kunduz soat 12 dan 1885-yil 14-noyabr kunduz soat 12 gacha belgilanib, huquqshunosning garov shartlarini ozgina buzishi, aytaylik, muddat tugashiga ikki daqiqa qolganda kazematni tark etishi bankirning unga ikki millionni to'lash majburiyatidan soqit qilar edi. Huquqshunosning yozma talabnomalaridan shu narsa ma'lum bo'ldiki, tutqunlikning dastlabki yilida u uzlatda qattiq iztirob chekkan. U bandilikka solingan xonadan kecha-yu kunduz musiqa ovozi eshitilib turgan. Bandi musallas va

tamakidan bosh tortadi. «Sharob, – deb yozadi u, ishtiyoqni battar alangalatadi. Zotan, ishtiyoq mahbusning ashaddiy dushmanidir. Zero, xushbo'y va xushta'm musallasdan so'ng kimsasizlikda zerikib o'tirishdan-da rasvo holat bo'lmasa kerak. Tamaki bo'lsa, katalakday xonaning havosini buzib yuboradi».

Tutqunlikning birinchi yilida huquqshunosga, asosan, yengil-yelpi mazmundagi kitoblar – chigal sujetli ishqiy romanlar, jinoiy va fantastik ruhdagi hikoyalar, komediyalar va shunga o'xshagan narsalar yetkazib berib turildi.

Ikkinchi yili musiqa va qo'shiq sadolari tinib, yurist mukka tushib olib, nuqul mumtoz asarlar mutolaa qila boshladi.

Beshinchi yilga borib qamoqxonadan yana ohang va navolar taraladigan, endi mahbus sharob berishlarini so'raydigan bo'ldi. Uning uzlatdagi hayotini zimdan kuzatganlar u yil bo'yi faqat yeb-ichgani, to'shakka uzala tushib yotib olib, dam-badam homuza tortib qo'ygani, dilgirlikdan o'zi bilan o'zi tillashib o'tirganini aytishdi. Endi u mutlaqo mutolaa qilmay qo'ygandi. Ba'zan kechalari u tuni bilan uxlamasdan allanimalarni yozib chiqar va tongga yaqin bitiklarining hammasini mayda-maydalab yirtib tashlardi. Goho uni yig'lab o'tirgan holda ko'rishardi.

Oltinchi yilning ikkinchi yarmidan boshlab tutqun falsafa, tarix hamda xorijiy tillarni o'rganishga qat'iy bel bog'ladi.

U mazkur fanlarni o'zlashtirishga shunchalik jidd-u jahd bilan kirishib ketdiki, hatto bank sohibi unga qo'llanma va darsliklarni yetkazib berib turishga ham ulgurolmay qolardi.

Keyingi to'rt yil mobaynida huquqshunosning talabiga muvofiq olti yuz jilddan iborat har xil kitoblar xarid qilindi.

Ushbu fanlarni o'rganish jarayonida bankir undan quyidagi mazmunda noma oldi:

«Birodari aziz! Ushbuni sizga olti xorijiy tilda yozmoqdaman. Ularni o'z sohasining zarshunoslariga ko'rsatishingizni so'rayman. Yaxshilab o'qib chiqishsin. Basharti ular nomalarimdan xato va kamchilik topa olishmasa, unda chorbog'ingizda miltiqdan ikki marta o'q uzib, ma'lum qilishsin. Bu kaminaning sa'y-harakatlari besamar ketmaganligini anglatadi.

Qadimda buyuk daholarimiz turli tillarda ijod qilishgan, biroq ularning qalblarida yagona maslak o't bo'lib yongan. Kamina daho insonlar bilan hamfikir, hammaslak bo'lish maqomiga yetganidan o'zini arshi a'loda his etmoqda!» Huquqshunosning xohish-istagiga binoan, bankirning chorbog'ida miltiqdan ikki marta o'q uzildi.

Bandilikning o'n birinchi yilidan boshlab huquqshunos Muqaddas Kitobni o'qishga tushdi. Qiyin tushuniladigan olti yuz jildlik kitobni to'rt yilda tushirib tashlagan ziyolining bir yildan beri risolani o'qib chiqolmayotganidan bankir taajjubda edi. Muqaddas Kitobdan so'ng u «Dinlar tarixi» va «Ilohiyot»ni qo'lga oldi.

So'nggi ikki yil mobaynida huquqshunos nihoyatda ko'p mutolaa qildi – qo'lga nima tushsa o'qiyverdi. Bir qarasang, u tabiiy fanlarni o'rgana boshlagan, bir qarasang – Bayron va Shekspir

asarlariga yopishib olgan. Baʼzan u bir vaqtning oʻzida kimyo va tibbiyotga oid darsliklarga qoʻshib bironta roman yoki boʻlmasa falsafa va ilohiyot qoʻllanmalarini keltirib berishlarini soʻrardi.

Huquqshunosning mutolaasi halokatga uchragan kema parchasiga yopishib olgan kishi holatiga oʻxshardi.

II

Shularni eslab bank sohibi teran xayolga choʻmdi:

«Ertaga choshgohda u ozodlikka chiqadi. Shartga koʻra, kamina unga ikki million toʻlashim lozim. Agar garovda yutqazib qoʻysam, rasvoyi jahon boʻlaman».

Oʻn besh yil ilgari u yiqqan sarmoyasining hisobiga yetmas, pulni poʻchoqcha koʻrmasdi, endi boʻlsa u oʻzidan «Pullarim koʻpmi yoki qarzarim?» deb soʻrashga yuragi dov

bermasdi. Gardkam birja oʻyinlari, qaltis oldi-sotdi operatsiyalari hamda keksayganda ham qutula olmayotgan, salga tutab ketish odati bora-bora hamma ishlarini chaparasta qilib tashladi va bebok, oʻziga bino qoʻygan kalondimogʻ boyvachcha birja qogʻozlarining har koʻtarilib tushishidan dagʻ-dagʻ titraydigan oʻrtamiyona bankirga aylandi.

– Ming laʼnat oʻsha garovga! – tushkunlikdan boshini changallagancha oʻzidan yozgʻirib oldi u. – Shu paytgacha nega oʻla qolmadi-a? U endigina qirqqa kirdi. Bor budimdan ayirib, mening davlatimga uylanib oladi-da, rohat-farogʻatda yashab, meni har koʻrganida: «Iqbolimni sarbaland etdingiz, endi sizga yordamlashishni burchim deb bilaman!» – deb qitigʻimga tegadi. Yoʻq, bunga toqat qilolmayman! Xonavayron va sharmisor boʻlishdan qutulishning birdan-bir yoʻli – huquqshunosning oʻlimidir!»

Soat tungi uchga jom urdi. Bankir jim qoldi: butun boshli uy orom ogʻushida, faqatgina chorbogʻdan daraxt yaproqlarining soʻlgʻin shitirlashi quloqqa chalinadi. Qariya sas-sadosiz poʻlat sandiqdan oʻn besh yildan buyon qulflogʻlik turgan eshik kalitini oldi-da, paltosini kiyib tashqariga chiqdi.

Chorbogʻ qorongʻi va sovuq edi. Yomgʻir yogʻardi. Shiddat-la esayotgan rutubatli shamol vahimali shovullab, daraxt shoxlarini silkitib oʻynardi. Bankir chor-atrofga zingil qarash qildi, biroq u na oyoqlari ostidagi yerni, na oppoq haykalchalarni, na chekkadagi ovloq uyni koʻrardi. U huquqshunos hibsdan saqlanayotgan binoga yaqinlashib, qorovulni ikki marta chaqirdi – javob eshitilmadi. Aftidan, qorovul yomgʻirdan qochib oʻchoqboshigami, gulxonagami kirib olib uyquni urardi.

«Basharti yovuz niyatimni amalga oshira olsam, – deya oʻyladi bank sohibi, – shubha dafʼatan qorovulga tushadi».

U zim-ziyo tun qorongʻida pillapoyalarni bir-bir bosib tushib, asta dahlizga kirib bordi. Soʻng

gugurt chaqib, chog'roq yo'lakka o'tdi. U yer ham kimsasiz edi. Yalang karavot hamda cho'yan pechkadan bo'lak hech vaqo yo'q edi. To'g'ridagi eshik qulflog' bo'lib, surg'ich bilan muhrlab qo'yilgandi. Gugurt cho'pi yonib tugadi, keksa bankir hayajondan dag-dag' qaltirab, derazadan ichkariga mo'raladi. Xonani sham shu'lasini xira yoritib turar, huquqshunos bo'lsa, stoldan bosh ko'tarmay o'tirar edi. Bu yerdan uning yelkasi, orqasiga osilib tushgan sochi va uzun qo'llarigina ko'rinib turardi, xolos. Stol ustida, uning ikki yonidagi oromkursilarda va gilamda kitoblar tartibsiz sochilib yotardi.

Oradan besh daqiqacha vaqt o'tdi, biroq tutqun qimir etmayotgandi. O'n besh yillik qamoq uni tosh qotib o'tirishga o'rgatib qo'ygandi. Bankir derazani chertdi, ammo tutqun bunga javoban loqaq qimirlab ham qo'ymadi. Shunda bankir qulfning ko'zidagi muhrni avaylab buzib, kalitni teshikka tiqdi. Zanglab yotgan qulf bo'g'iqlik shiqirlab ochildi. Huquqshunos hozir hayratdan qichqirganicha o'rnidan turib ketadi, deb o'ylagandi bank sohibi, lekin oradan uchto'rt daqiqa o'tsa hamki, hech qanday ovoz eshitilmadi. Nihoyat, qariya ichkariga kirib bordi.

Stol yonida oddiy odamlarga mutlaqo o'xshamagan alomat banda tosh qotib o'tirardi. Sochlari ayollar sochidek o'sib, jingala-jingala bo'lib ketgan, soqol-mo'ylabi baroqlashib, ustuxonini yupqa teri sirib turgan skeletdangina iborat edi u.

Yonoqlari ich-ichiga botib ketgan, rangi murdaday oppoq, belidan yelkalarigacha cho'zilib kamar tortgan tanasi hamda uzundan-uzun soch-soqolli boshini tutib turgan qo'llar shunchalik ingichka va qoqshol ediki, unga ko'zi tushgan kishining qo'rquvdan yuragi tars yorilishi tayin edi. Sochlariga oq oralab qolgan, zero, butun andomi qarimsiq tus olgan bu odamning endigina qirqqa kirganiga aql bovar qilmasdi.

U shu o'tirishida uyquga ketgandi... Quyi solingan boshi qarshisida mayda harflarda yozilgan bir varaq qog'oz yotardi.

«Sho'ring qursin! – dedi ichida bankir. – Uxlayapti.

Ehtimolki, shu topda tushida garovga tikilgan million-million pullarni ko'rayotgandir! Bu tirik murdani dast ko'tarib to'shakka yotqizaman-da, paryostiq bilan og'iz-burnini yopib turaman – joni uziladi. O'shanda eng adolatpesha ekspertiza ham u zo'rlab o'ldirilganini aniqlay olmaydi. Darvoqe, u nimalar haqida yozganini o'qib ko'ray-chi...»

«Ertaga kunduz soat o'n ikkida kamina ozodlikka chiqib, yana odamlar orasida yashash huquqini qo'lga kiritaman.

Ammo-lekin ushbu zindonni butunlay tark etib, oftobni yana o'z ko'zim bilan ko'rish baxtiga erishishdan oldin sizga quyidagilarni yetkazib qo'yishni lozim topdim. Pok vijdonim hamda Yaratganning guvohligida sizga shuni aytmochimanki, endi men sizlarning minglab jild-jild kitoblaringizda foniy dunyoning noz-ne'matlari-yu rohat-farog'atlari deya maqtalغان hurlik, sihat-salomatlik, to'y-u tomoshalar-u, shod-u xurramliklar – hamma-hammasiga tupurdim!

Uzlatda kechgan o'n besh yil davomida kamina bu o'tkinchi dunyo hayotini miridan sirigacha o'rgandim. To'g'ri, uzoq yillar men na quyoshni, na odamlarni ko'rdim, ammo-lekin sizlarning

Kitoblaringizdan ajoyib musallaslar no'sh etib, diltortar navolar tingladim, o'rmon va yobonlarda ohular-u g'izollar ortidan quvdim, ofatijon xonimlarning ko'nglini ovladim... Daho shoirlarning sohir xayolotidan ofarida bo'lgan hur-u g'ilmonlar uzoq oqshomlarda huzurimga tashrif buyurishar va aql-u hushimni sarmast etib, tong otguncha menga ertaklar so'zlab chiqishardi. Sizlarning kitoblaringizdan men Monblan va Elbrus cho'qqilarini zabt etar; erta-tongda quyoshning ufq ortidan ko'z uqalab chiqib kelishini, kechga borib osmon-u ummonlarni hamda baland tog' cho'qqilarini lolarangga bo'yab yuborishini sehrlanganча tomosha qilar edim; yuksak qoyalarga chiqib olib, yildirimning bulutlarni tilkalashini vahima bilan kuzatardim, u yerdan turib yamyashil o'rmonlar va o'tloqlar, daryolar-u ko'llar, kentlar va qo'rg'onlarga zavqlanib boqar, ularning poyimda yastanib yotishidan lol-u musaxxar bo'lar, pari-paykarlarning sehrli ovozi-yu cho'ponlarning sibizg'a sozi ruhimga orom bag'ishlar va kamina bilan ilohlar haqida suhbat qurgani xonamga uchib kirgan farishtalarning oppoq harir qanotchalarini yaqqol his etardim... Kitoblaringiz sahifalaridan o'zimni tubsiz jarliklarga otgan bo'lsam, sabr-qanoatim, chidam-bardoshim bilan mo'jizalar yaratar, bu ham yetmaganday, o'zimni bebok va o'tyurak chog'lab, kent-u qishloqlarga o't qo'yar, odamkushlik qilar, katta-katta mamlakatlarni zabt etib, xalqini qirg'inbarot etar, pirovardida yangi-yangi ilohiy ta'limotlarning targ'iboti bilan shug'ullanar edim...

Kitoblaringiz aqlimni charxlab, idrokimni o'tkirladi. Tinim bilmas va yaratuvchan inson zakovati asrlar mobaynida bunyod etgan narsalarning hammasi bosh chanog'imda ixcham holga kelib yig'ildi. Endi kamina o'zimni sizlarning barchangizdan har jihatdan komil va yetuk ekanligimga ishonch hosil qilmoqdaman...

Bundan buyon men bu dunyoning jumla noz-ne'matlaridan nafratlanaman. Ularning hammasi o'tkinchi, haqir, turgan-bitgani sarob ekan. Sizlar, ya'ni o'zini ilm-u hikmatda, dunyoni anglab yetishda barkamollikka erishgandek chog'layotgan mutakabbir bandalar qanchalik kibr-u havoga berilmang, ajal sizlarni yerto'la va yer ostidagi sichqon-u kalamushlarga qo'shib, yer yuzidan supurib tashlaydi, ortingizda qolayotgan avlod-u ajdodlaringiz yaratgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklar kurrayi zamin bilan birgalikda kunpayakun bo'ladi...

Boylik, hasad, hirs-u havas barchangizning ko'zingizni ko'r, shuuringizni shafaq qilib qo'ygan. Sizlar yolg'onni haqiqat, hamoqatni nafosat deyishga o'rganib qolgansiz.

Mabodo falakning gardishi bilan daraxtlarda, olma, po'rtaxol va nok o'rniga qurbaqa, kaltakesak va ilonlar osilib tursa;

atirgullar firdavs bog'larining iforlarini emas, balki badbo'y ter isi taratib turishidan qanchalik irganib-jirkanganingiz kabi, kamina ham Arshi a'loni yolg'onchi dunyoning hoy-u havaslariga almashtirib o'tirganingizdan bag'oyat taxayyuldaman. Endi ichingizda kaminani yo'q deb hisoblayveringlar!!!

Sizlarning hulvo misol botil turmushingizga nisbatan qalbimda uyg'ongan cheksiz nafrat va jirkanchimning isboti o'laroq taqdirning buyuk ne'mati va katta omad deb orzu qilgan ikki millioningizdan butunlay bosh tortaman.

O'sha garovga tikilgan pullarga haqdorlik huquqidan o'zimni mahrum etish maqsadida

muddatidan besh soat burun bu yerdan qochib chiqib, o'rtamizdagi shartni atayin buzaman...»

Bank sohibi nomani o'qib chiqib, uni joyiga qo'ydi, so'ngra huquqshunosning peshonasidan o'pdi-da, ko'zlariga g'ilt-g'ilt yosh olib, xonadan chiqib ketdi. U ilgari hech qachon, hatto gardkam birja o'yinlarida yutqizib, katta talofatga uchraganda ham, hozirgidek o'zidan bunchalik nafratlanmagandi. Bankir uyiga qaytib kelib, o'zini to'shakka tashladi, biroq kuchli iztirob va ko'zlaridan oqayotgan yoshlar unga tinchlik bermasdi.

Ertasiga ertalab uning huzuriga chopa-chopa kelgan qorovul va malaylarning rang-qutlari o'chgan, sarosimada edilar.

Ular bandining derazadan bog'ga, u yerdan darvoza orqali noma'lum tarafga qochib ketganini aytishdi.

Bank sohibi malaylari bilan darhol chorbog'ning etagidagi xilvat go'shaga yetib keldi va huquqshunosning qamoqdan qochganiga ishonch hosil qildi. Ortiqcha gap-so'zlarga yo'l qo'ymaslik uchun u huquqshunosning garov shartnomasini buzganligi haqidagi qog'ozni olib uyiga qaytib keldi-da, uni po'lat sandiqqa solib qulflab qo'ydi.

@Olim_Odam_Olam kanali uchun maxsus